

Επιστημονική Ημερίδα
ΚΕΝΤΡΟ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΟΤΗΤΕΣ
ΠΑΡΙΣΙ – ΑΘΗΝΑ : ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ

10/05/2010 Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών

Μαρία Μαντουβάλου, Αρχιτέκτων-πολεοδόμος, μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου & Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, ομοτ. καθηγήτρια Ε.Μ.Π.

Κρίση του Κέντρου της Αθήνας;

Ένα από τα ερεθίσματα για τη σημερινή συζήτηση είναι μια διάχυτη αίσθηση «κρίσης» του Κέντρου της Αθήνας, που μάλιστα έχει επικυρωθεί κατηγορηματικά και σε πρόσφατες συζητήσεις σε όργανα της Βουλής. Θεωρώντας ότι τόσο η διαπίστωση και διερεύνηση των συνιστωσών της κρίσης, όσο και η άσκηση πολιτικών για την υπέρβασή της αποτελούν σύνθετη ιστορία, θα αναπτύξω μερικές σκέψεις πάνω στο ζήτημα αυτό, που σήμερα, στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης και της κοινωνικής διαμαρτυρίας αποκτά μεγάλη επικαιρότητα.

Το Κέντρο της Αθήνας καταλαμβάνει τον γεωγραφικό χώρο που αποτέλεσε και τον γενέθλιο τόπο και τόπο ακμής της πόλης κατά την κλασική εποχή. Η επιλογή να χαραχθεί το γενεσιουργό κεντρικό «Τρίγωνο» της Αθήνας του 19^{ου} αιώνα, σε μεγάλο βαθμό, πάνω στο παλίμψηστο του ιστού της μακρίας ιστορίας της πόλης, φαίνεται ότι συντονίστηκε θετικά με τη μεγάλη δυναμική της ανάπτυξής της ως Πρωτεύουσας, προσθέτοντας στον δυναμισμό αυτό.

Σ' όλη την πορεία των 180 χρόνων της «νέας» Αθήνας, το Κέντρο αυτό συγκροτείται ως μωσαϊκό μικροπεριοχών, με ένα τεράστιο εύρος διαβαθμισμένων κοινωνικά δραστηριοτήτων.

Εδώ χωροθετείται καταστατικά η έδρα της εξουσίας μαζί με εκείνη της επίσημης πνευματικής ζωής και με τα Πανεπιστήμια, σε κτίρια εμβληματικά, που ισότιμα συμβολοποιούνται («Τριλογία» / Βουλή).

Εδώ αναπτύσσεται η αγορά, η ψυχαγωγία, η κατοικία μικρών, μεσαίων και ανώτερων αστικών στρωμάτων.

Παράλληλα, ο ίδιος τόπος γίνεται εκκολαπήριο της ανάπτυξης της βιοτεχνίας, της βιομηχανίας, του χονδρεμπορίου. Και τα κύματα των μεταναστών που αναζητούν την ένταξή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι της Πρωτεύουσας εδώ θα βρουν, και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό σε παλιές φάσεις, υποδοχή είτε ως εργάτες, είτε μέσα από τις δραστηριότητες του παραεμπορίου ή του περιθωρίου. Συχνά δε και εδώ θα κατοικήσουν.

Όλες αυτές οι έντονες κοινωνικές και λειτουργικές διαφοροποιήσεις εγγράφονται στον χώρο, διαμορφώνοντας στο «Τρίγωνο» και την περιοχή του ένα μωσαϊκό υποπεριοχών και κάποιου είδους εσωτερικά σύνορα (οδοί Αθηνάς και Πειραιώς) που τέμνουν σε διακριτές ενότητες το Κέντρο. Εν τούτοις οι διακρίσεις αυτές δεν αποτέλεσαν ποτέ (πρέπει μήπως να συμπληρώσουμε «ως πρόσφατα»;) στοιχεία αυστηρών διαχωρισμών. Εντάσσονται στη ζωή της πόλης δυναμοποιώντας τη λειτουργία του Κέντρου ως πεδίου τόσο διαντιδράσεων και κοινωνικής όσμωσης, όσο και πολιτικής αμφισβήτησης και διαπάλης. Ισχυριζόμαστε ότι η εγγύτητα των ζωντανών αστικών συντελεστών και η ορατότητα των τόπων άσκησης της εξουσίας συνέβαλαν στην καθιέρωση του Κέντρου

- τόσο ως πεδίου συμπύκνωσης όλων των εκδηλώσεων που αφορούν στα γεγονότα της κοινωνικής-πολιτικής ζωής
- όσο και ως τόπου με μεγάλη ελκυστικότητα και οικονομικό δυναμισμό.

Συγχρόνως συνέβαλαν στη σύνθεση της πολιτικής, της παραγωγής, του πολιτισμού με τις άνισες και διαφορετικές καθημερινότητες των ανθρώπων, σφυρηλατώντας ένα είδος κοινωνικής ενσωμάτωσης και ενεργοποιώντας την ανάδυση νέων σχέσεων και πολιτισμικών μορφών έκφρασης.

Θέλουμε να επισημάνουμε ότι ο σύνθετος αυτός ρόλος εξασφάλισε για το Κέντρο μια συνεχώς ενεργή ζήτηση χώρων, χωρίς να δημιουργούνται «εμπόδια» στη διαδοχή των χρήσεων και την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων. Και αυτό μέχρι τη σημερινή φάση, όπου για πρώτη φορά εκφέρονται για το Κέντρο οι όροι «κρίση» και «γκέτο».

Από τη δεκαετία του '70, σ' αυτό το οικονομικά ακμαίο Κέντρο, που κρίνεται όμως υπερσυγκεντρωτικό και συμφορημένο, εισάγονται πολεοδομικοί σχεδιασμοί και πολιτικές για την απο-κέντρωση τόσο εντός Λεκανοπεδίου και Αττικής, όσο και προς τον ευρύτερο Ελλαδικό χώρο.

Αυτές συμπίπτουν χρονικά με τη γνωστή «έξοδο» της **κατοικίας** προς τα προάστια (όπου αναζητούν όχι μόνο απομάκρυνση από το «νέφος» και τη συμφόρηση, αλλά και νέα πρότυπα κατοίκησης). Υλοποιούνται δε με διάφορες επιμέρους και ασυντόνιστες κινήσεις.

Σημαντική είναι η προγραμματισμένη αποκέντρωση των **εγκαταστάσεων του Πανεπιστημίου και του Πολυτεχνείου**. Παράλληλα, βοηθώντας και του νέφους, θεσπίζονται μέτρα για την απομάκρυνση της **μεταποίησης**, η οποία όμως, εν τω μεταξύ έχει μπει στη δίνη των μεγάλων ανατροπών. Έτσι, ειδικά για τη μεταποίηση, η «απομάκρυνση» πάει μαζί με την κατάρρευσή της για λόγους μεταλλαγής των όρων που την στήριζαν, και τα «μέτρα» απλώς συντονίζονται με την κατάρρευση αυτή. Εδώ δηλαδή πρέπει να επισημανθεί κυρίως το έλλειμμα διορατικότητας και πολιτικών για την αναδιάρθρωση της παραγωγής.

Το Κέντρο όμως της Αθήνας μέχρι την πρόσφατη περίοδο κρατάει τη ζωτικότητά του. Παρά τη ρύπανση, τις δυσκολίες προσπέλασης κ.λπ. οι χώροι που αδειάζουν καλύπτονται με νέες χρήσεις. Αυτές όμως αναφέρονται κυρίως στη συνεχώς διευρυνόμενη κατανάλωση, είναι δηλαδή κυρίως χρήσεις εμπορίου και ψυχαγωγίας.

Οι οργανωμένες σημαντικές πολεοδομικές επεμβάσεις όπως οι πεζοδρομήσεις της 10ετίας του '80, το πολιτιστικό Κέντρο στη θέση του εργοστασίου του Γκαζιού, η ανάπλαση της Πλάκας, η Ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, η λειτουργία του μετρό κ.ο.κ. αναμφισβήτητα αυξάνουν σημαντικά την ελκυστικότητα του Κέντρου για εγκατάσταση νέων χρήσεων. Να επαναλάβουμε όμως ότι αυτές είναι βασικά χρήσεις εμπορίου και ψυχαγωγίας, με πολύ θετικό, όμως, στοιχείο ότι αποτείνονται σε ευρύ φάσμα αποδεκτών.

Από τη 10ετία του '90 τους χώρους που εγκαταλείπει η βιοτεχνία και η πιο υποβαθμισμένη κατοικία καταλαμβάνουν, σε μεγάλο βαθμό, μετανάστες. Να επισημάνουμε ότι έτσι, για ένα μεγάλο διάστημα, οι μετανάστες υποστηρίζουν τη μικρή έγγεια ιδιοκτησία του Κέντρου και μεταθέτουν την κρίση, ενώ σήμερα αντιμετωπίζονται σαν βασική της παράμετρος. Έχουμε εδώ τους όρους μιας αντίφασης που δύσκολα συνειδητοποιείται και, επομένως, δύσκολα αντιμετωπίζεται. Δεν είναι όμως η μόνη!

Οι πιο αποφασιστικές μεταλλαγές για την Αθήνα και το Κέντρο της δρομολογούνται από τα μέσα της δεκαετίας του '90, με την ενεργοποίηση των έργων για τους Ολυμπιακούς Αγώνες 2004, μέσα από τα οποία οι ελληνικές πολιτικές συντονίζονται με τις σαρωτικές διεθνείς νεοφιλελεύθερες ανακατατάξεις στις πόλεις και τις αστικές

πολιτικές. Ως βασικό παράγοντα εδώ εντοπίζουμε την κατασκευή των μεγάλων κυκλοφοριακών έργων που κυριολεκτικά άλλαξαν τη γεωγραφία της Αττικής, βάζοντας στην αγορά ακινήτων και νέες περιοχές. Σύμφωνα με το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο πρότυπο ανάπτυξης των πόλεων, η μεγάλη διεύρυνση της αγοράς γης συντονίστηκε με τη δραστηριοποίηση μεγάλων διεθνικών εταιριών που, μέσα από τη δυναμική σύνθεση χρηματιστηρίου και real estate, επικεντρώθηκαν στην κατασκευή νέου τύπου κτιριακών συγκροτημάτων, στις παρυφές του Λεκανοπεδίου ή σε πρώην βιομηχανικές περιοχές, με επίκεντρο και πάλι κυρίως την κατανάλωση – εμπόριο και ψυχαγωγία.

Αυτές οι αποκεντρωμένες γιγάντιες πολυαγορές – από τις οποίες, κατά τις μελέτες των εταιριών real estate, «δεν έχει ακόμη κορεστεί η Αττική» – πάντα σε καλή σύνδεση με τα κυκλοφοριακά έργα, αποτελούν και τους κατ' εξοχήν παράγοντες διάχυσης της κεντρικότητας, που ανέδειξε και ενέτεινε και τη διάχυση της κατοικίας.

Στις γιορτές του 2008-09, μετά τις εξεγέρσεις του Δεκεμβρίου, αλλά και το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, επισημαίνεται για πρώτη φορά μεγάλη πτώση του τζίρου των μικρών και μεσαίων καταστημάτων του Κέντρου. Αποδόθηκε στα «γεγονότα». Τα στοιχεία όμως δείχνουν ότι δεν σημειώθηκε τότε συνολικά μεγάλη πτώση του εμπορικού τζίρου, αλλά έγινε αναδιανομή του υπέρ των περιφερειακών μεγάλων εμπορικών συγκροτημάτων. Βλέπουμε δηλαδή ότι οι μικρομεσαίες εμπορικές επιχειρήσεις του Κέντρου για πρώτη φορά υπέστησαν τόσο έντονα τις συνέπειες της διάβρωσης της «κεντρικότητάς» του. Έτσι, οι μεταλλαγές στη δομή της πόλης άγγιξαν και τις κοινωνικές σχέσεις και ιδιαίτερα τα μεσαία στρώματα. Τα μεσαία στρώματα όμως – και τα παιδιά τους – ήταν, εμβληματικά σχεδόν, τα κοινωνικά υποκείμενα των εξεγέρσεων του Δεκεμβρίου. Επισημαίνεται δηλαδή εδώ μια αντίφαση μεγάλη, που δεν έχει συνειδητοποιηθεί αρκετά και δεν έχει κωδικοποιηθεί στον πολιτικό λόγο. Θα επιμείνουμε στο σημείο αυτό.

Για τη διάβρωση της «κεντρικότητας» του Κέντρου, που τείνει να ταυτίζεται με τη διάβρωση της κατανάλωσης, εφόσον όλες οι μεταλλαγές του συνεπάγονται ισχυροποίηση, σχεδόν αποκλειστικά, του εμπορίου και της ψυχαγωγίας, ενοχοποιείται ο μέχρι και σήμερα αδιαμφισβήτητος ρόλος του Κέντρου ως πεδίου εκδίπλωσης των σημαντικών πολιτικών γεγονότων και διαπάλης.

Η ενοχοποίηση βέβαια αυτού του ρόλου του Κέντρου έχει αρχίσει από πολύ νωρίτερα. Αυτή η αντίληψη έχει ωθήσει και στην απομάκρυνση σειράς Υπουργείων και άλλων κόμβων της διοίκησης προς θέσεις που προέκυψαν τυχαία, από τη δυναμική της κτηματαγοράς. Να θυμίσουμε την εμβληματική αποκέντρωση του

Υπουργείου Παιδείας σε οικόπεδο στα μετόπισθεν του εμπορικού συγκροτήματος “The Mall”, τις πιέσεις για την απομάκρυνση και των λίγων δραστηριοτήτων που έχουν απομείνει στο Πολυτεχνείο και το Πανεπιστήμιο, και τις συχνές αναφορές στην ανάγκη «μετακόμισης» και της Βουλής!

Η απομάκρυνση όμως όλων των άλλων – πλην του εμπορίου – λειτουργιών και η ανάδειξη του Ιστορικού Κέντρου σε «θεματικό πάρκο» για την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού – τάση που έχει ήδη υλοποιηθεί σε πολλές πόλεις – δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο μέσα από σειρά μεγάλων κρίσεων. Και αναμφισβήτητα αυτές είναι που έχουν ήδη ξεκινήσει και σήμερα γίνονται αισθητές.

Σήμερα δηλαδή βλέπουμε ότι ήδη η απομάκρυνση όλων των χρήσεων εκτός των εμπορικών, ενώ δεν επαναφέρει αυτόματα την κατοικία, μειώνει και την ελκυστικότητα του Κέντρου για τα κοινωνικά στρώματα που προσήλκυαν οι άλλες χρήσεις, και επομένως μειώνει την εν δυνάμει πελατεία του εμπορίου και οδηγεί στην κρίση του σε όφελος των αναπτυσσόμενων στις παρυφές της πόλης νέων καταναλωτικών κέντρων (που πρέπει ίσως να διακρίνουμε ως τύπους «κεντρικότητας»).

Παράλληλα η αναπαραγωγή και διεύρυνση χρήσεων εμπορίου και ψυχαγωγίας χωρίς ανάπτυξη άλλων τομέων είναι αδιέξοδη – όπως πια ανάγλυφα δείχνει η σημερινή οικονομική κρίση.

Από πλευράς σχεδιασμών, βασικό στοιχείο σήμερα για το Κέντρο της Αθήνας είναι μέσα στον πολεοδομικό όρο της «πολυλειτουργικότητας» να δώσουμε έμφαση στα ζητήματα της παραγωγής, του πολιτισμού, της κατοικίας. Και να επικεντρωθούμε παράλληλα στο ζήτημα της «κοινωνικής πολυσυλλεκτικότητας» που έχει και τη δύναμη να ενεργοποιεί την ανάδυση νέων σχέσεων και πολιτισμικών μορφών έκφρασης.

Όσο για την ενοχοποίηση του ρόλου του Κέντρου ως πεδίου εκδίπλωσης των σημαντικών πολιτικών γεγονότων και διαπάλης, επιτρέψτε μου τελειώνοντας να μπω στο θέμα, στο οποίο παραπέμπει ο υπότιτλος της σημερινής συζήτησης, θυμίζοντας ότι π.χ. στο Παρίσι οι μεγάλες κοινωνικές αναταραχές του 2005 δεν επηρέασαν καθόλου το Κέντρο, ούτε τις (ανύπαρκτες άλλωστε) κεντρικότητες στα «προάστια». Η σύγκριση με τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 2008 δεν είναι, βέβαια, ούτε εύκολη, ούτε μονοσήμαντη. Είναι όμως πολύ ενδιαφέρουσα και, νομίζω, πρέπει να απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα, στο πλαίσιο της ανοικτής και επίκαιρης συζήτησης για το ζήτημα των Κέντρων πόλης.